

Йоанис Каминис

ЕВАГРИЙ ПОНТИЙСКИ: БОГОСЛОВИЕТО КАТО НАЧИН НА ЖИВОТ

Abstract: Ioannis Kaminis, *Evagrius Ponticus: Theology as a Way of Life*.

The paper explores the meaning and the different aspects of Evagrius's Ponticus definition of Christianity. It presents his theological teaching, which is based on this definition and the eight tempting thoughts (λογισμοί) which must be confronted in order to reach the status of dispassion (ἀπάθεια). Actually the theological method of Evagrius Ponticus presents Christianity in a new light, not only as a religious teaching but as a way of life.

Keywords: *Evagrius Ponticus, Christian Ascetism, Egyptian Monasticism*

Живот и дело на Евагрий Понтийски

Евагрий Понтийски остава и до днес един от спорните писатели в история на Църквата. Той е първият гръцки учен, който живее в египетската пустиня през IV в. Систематизира монашеския опит и духовност, като създава практическа, подробна и компактна система за духовния възход на човека към Бога. Роден е в гр. Ибора в ромейската провинция Еленопонтус (днешната област Iverönü в Турция) и е син на помощник-епископа на града; ръкоположен е за анагност от св. Василий Великий – епископ на Кесария, а след смъртта на кападокийския мислител Евагрий е ръкоположен за дякон от св. Григорий Богослов. Отличава се като умен и остър оратор в Константинопол, където помага на св. Григорий Богослов в борбите му срещу арианите¹. Заради любовна история с омъжена жена Евагрий от страх за

¹ За подробна биография на Евагрий Понтийски и други подробности относно живота му вж. Παλλάδιος ἐπίσκοπος Ἐλενουπόλεως, *Ἡ πρὸς Λαῦσον Ἱστορία* (PG 34, 1188-1195); „Coptic Palladiana” II: The Life of Evagrius (Lausiac History 38), прев. Tim Vivian, *Coptic Church Review Vol. 21 N. 1 (2000)*; Σωκράτης Σχολαστικός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*

живота си се налага да напусне столицата и решава да се премести в Йерусалим. Там се среща със св. Мелания Римлянка, която, след като е станала вдовица на 22 години, посвещава живота и богатството си на Бога и основава манастир в Йерусалим; придружава я Руфин Аквилейски, известен с латинските си преводи на Оригенови съчинения. Бидейки тежко съкрушен, Евагрий изповядва греховете си пред св. Мелания и тя го съветва да се обърне към монашеския живот, както и да се оттегли в Египет. Наистина той се посвещава в монашество и след две години в Нитрия (Египет) се премества в Келия, която се намира близо до Нитрия и води още по-строг аскетичен живот. Там написва повечето си творби и придобива репутация на светец и проникателен духовник. Между учениците му са св. Паладий Еленополски и св. Йоан Касиан Римлянин: единият е известен със съчиненията си Лавсаик – творба, която описва живота на монасите пустинници, а другият – с *Правилата на общежителните манастири* (*De coenobiorum institutis*) и *Събеседвания на аскетите отци в пустинята* (*Collationes patrum in scetica eremo*). Последният пренася духа на пустинята и египетския аскетизъм в Западна Европа. Евагрий Понтийски умира през 399 г., преди избухването на оригенистките спорове.

В течение на 150 години след смъртта му неговите аскетични подвизи предизвикват възхищение. Едва през 553 г. някакви части и цитати от писанията му са осъдени от император Юстиниан, и малко по-късно, може би в края на VII в., името на Евагрий започва да се появява редовно заедно с имената на Ориген и Дидим в списъка на анатематизмите. Последицата от това действие е, че много от неговите творби, написани на гръцки език изчезват, а някои се приписват на други автори като например на св. Нил Синайски. Въпреки това, голяма част от творчеството му се запазва в сирийски преводи. Не можем да сме сигурни обаче за качеството на тези преводи, защото

(PG 67, 516-521); Ἑρμείας Σωζομένος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* (PG 67, 1381-1388); Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, *Ἰστον τῆς Διαθήκης* (PG 37, 393BC); Rufinus Aquilensis, *Historia Monachorum* (PL 21, 448-449); *Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων Γερόντων* (PG 65, 173-176); Gennadius, *Liber de Viris Illustribus*, ed. E.C Richardson (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1896): 65; Eusebius Hieronymus, *Epistolae, Epistola CXXXIII* (PL 22, 1151).

не знаем доколко ученията, които се преподават най-вече в спорни текстове като *Гностическите глави* (Κεφάλαια Γνωστικά), са оригиналните учения на Евагрий Понтийски и също дали в тях не са добавени мнения на преводача.

Възгледите на Евагрий са формирани под влиянието на учения, характерни за Александрийската школа и най-вече на Ориген, и играят важна роля при структурирането на общия мисловен стил сред монасите пустинници. Истина е, че Евагрий повлиява върху възхода на аскетичния живот в Православната църква през вековете като никой друг, обаче едва през последните шейсет години започва сериозното изследване на богословието и творчеството му. Този интерес към Евагрий се дължи на възстановяването на неговите писания – не само на оригиналните гръцки текстове, но и на древните им преводи¹. Може да се каже, че като личност Евагрий Понтийски не играе толкова важна роля в историята на Църквата, но със сигурност неговите писания и идеи влияят върху аскетичната литература и върху монашеството не само на Изток, но и на Запад. Иринея Хаусхер, известният изследовател на патристичната и монашеска духовност, смята, че Евагрий е основател на източното аскетично учение². Творбите му са пълни с духовността на ранното монашество и привличат вниманието на всеки, който иска да разбере аскетичния живот като ежедневна практика, която преобразува човека, навиците му и начина, по-който гледа света и общува с другите хора. Същевременно писанията на Евагрий, въпреки че са кратки, със сигурност изглеждат тайнствени и загадъчни за този, който не е посветен в езика на древногръцката философия и в богословието на Ориген.

Етапи или степени на духовния възход

Очевидно е от творбите на Евагрий, че той, въпреки че е бил известен оратор, не желае да впечатлява с начина на писане, а иска да наставлява и да предложи практически съвети, учения, тактики и

¹ Augustine Casiday, *Reconstructing the Theology of Evagrius Ponticus* (Cambridge: Cambridge University Press), p. 1.

² Б. Брајовић, *Аретологија Евагрија Понтијског* (Никшић: Aletheia Јасен 2002), с. 10.

навици, които съставят един практичен, действен начин на живот, имащ за център богословието и вярата. За него християнството е нещо много конкретно, затова го определя като: учението на нашия Спасител Христос, което се състои от деянието (практиκή), *природното съзерцание* (φυσική θεωρία) и богословието (θεολογία)¹. Това означава, че за него Християнството е определен начин на живот, който се състои от три етапи, водещи до Бога. За Евагрий Понтийски богословието не е просто наука; няма връзка с придобиването на знание или диалектика, а се определя като последния етап на духовния възход, който е свързан безусловно с молитвата. Поради тази причина в творбата си *Словото за молитвата* той пише: „Ако си богослов, молиш се истинно; и ако се молиш истинно, тогава си богослов“². Богослов за Евагрий е този, който може да говори с Бога, да общува с Него, молитвата е разговорът на нашия ум с Бога, и когато нашия ум се намира в стабилно състояние, без да се занимава с други грижи, тогава може да се насочи непрекъснато към Бога и да разговаря с Него без никакво посредничество.

Духовното възхождение започва с деянието (практиκή) и целта на деянието е безстрастието (ἀπάθεια). Евагрий пише, че Царството небесно е безстрастието на душата заедно с истинското знание за съществуващите неща³. Евагрий използва стоическия термин *безстрастие*, за да определи крайната цел на деянието. Чрез безстрастието човек може да стигне до знание за съществуващото – до природното съзерцание (φυσική θεωρία), т.е. да знае причината на всяко същество, на всичко, което съществува, съзерцавайки го чисто и обективно, отвъд страстите, затъмняващи нашите сетива и каращи ни да гледаме всичко сякаш според нашите субективни чувства, и предразсъдъци и не според това както Бог е създал съществата. Разбира се, за да се постигне такова състояние, се изисква предварително пречистване на духа и ума, откъсване от света, отсичане на страстите и борба срещу помислите, които ни водят към страстите. Точно този процес се на-

¹ Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II (SC 171, ed. A. Guillaumont & Cl. Guillaumont, 498).

² Νεῖλος ὁ Σιναιΐτης, *Λόγος περὶ Προσευχῆς Ε'* (PG 79, 1180).

³ Εὐάγριος ὁ Μοναχός, *Λόγος Πρακτικός Β'* (PG 40, 1221D).

рича „деяние“ (πρακτική), практика, която води до пречистване и до преодоляване на водещите към страстите помисли. Евагрий Понтийски определя деянието като духовния метод, пречистващ страстния дял на душата¹. Приемайки тристранното платоническо разделение на човешката душа, човек според Евагрий се състои от два неразумни дяла – пожелателния (ἐπιθυμητικόν) и гневливия (θυμοειδής) – и един разумен дял (λογιστικόν μέρος), наречен и „ум“. Страстният дял на човека се състои от пожелателния и гневливия, и точно тези дялове имат нужда от пречистване, за да може той да постигне безстрастие.

Терминът „безстрастие“ не означава безчувственост или нечувствителност. Страстта е нещо, което завладява човека и го подвежда. Това означава, че при такова състояние човекът не може да контролира страстите си, само обратното се случва – страстите са тези, които контролират човека и той се превръща в техен роб. По-скоро безстрастието означава спокойствие и мир на ума (ἀμεριμνησία) и още повече равновесие между дяловете на душата, т.е. умът – разумният дял е водещият дял на човека, а пожелателният и гневливият дял имат своите функции, но умът трябва винаги да ги ръководи. Нашето желание трябва да се стреми към добродетелите, да подхранва любовта към Бога и ближния, и нашият гняв трябва да се насочва срещу злите сили – демоните, които в писанията на Евагрий се отъждествяват със страстите и несправедливостта.

Осемте помисли

Според Евагрий Понтийски съществуват осем различни негативни помисли и за постигането на безстрастието се изисква борба срещу тях. Всъщност тези помисли предизвикват страстите. Първият помисъл е на чревоугодieto (γαστριμαργία), вторият на блудството (πορνεία), третият на сребролюбието (φιλαργυρία), четвъртият на печалта (λύπη), петият на гнева (ὀργή), шестият на униинето (ἀκηδία), седмият на тщеславието (κενοδοξία) и осмият на високомерието (ὕπερηφάνεια). Евагрий уточнява, че не можем да контролираме дали тези помисли ще вълнуват душата ни или не, т.е. влиянието им вър-

¹ Ibid. N' (PG 40, 1233).

ху нас не е в наша власт. Обаче това, което можем да контролираме, е дали тези помисли ще предизвикват страстите в нас или не, т.е. това, което е в нашата власт, е дали тези помисли и страсти, причинявани от помислите, ще ни завладеят и ще ни водят към определени действия, вредни за нас¹. В този смисъл учението на Евагрий прилича на онова, което споменава стоическият философ Епиктет, т.е. има такива неща, които зависят от нас, и такива, които не зависят. Прилагайки това учение към Евагриевата система, можем да кажем, че от нас зависи дали ще се борим срещу злите помисли; обаче това, което не зависи от нас, е нападението на помислите над нашата душа. Това означава, че тези помисли ще ни нападат, но ние имаме силата да ги отблъснем.

Помисълът на чревоугодието

Редът на помислите не е случаен. Чревоугодието е първият помисъл и се нарича майка на прелюбодейнието, т.е. чревоугодието предшества сексуална безнравственост, затова е невъзможно да падне някой в духа на блудството, ако преди това не се предаде в чревоугодието². Несъмнено тази страст е налична и в съвременния свят и особено в по-развити общества, където здравословните проблеми, като диабет и затлъстяване, които отчасти се дължат на преяждане, добиват епидемични размери. Вместо да ни липсва храна, ние живеем в свят на изобилие. Развитието на технологията подкрепя избягването на неприятни решения и насърчава това, което предоставя удоволствие. Храната вместо нужно средство за продължаване на живота се превръща в развлечение и естествено този начин на мислене се одобрява в едно общество, което се основава на консумацията и разточителността. Евагрий представя въздържанието като добродетел, която се противопоставя на чревоугодието; тя е юзда на стомаха, аскетичност, око на бдителността, възпитател на тялото и т.н.³ Заради това и постът в християнската традиция налага режим,

¹ Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II (SC 171, 506-508).

² Évagre le Pontique, *Sur Les Pensées* (SC 438, ed. P. Géhin, Cl. Guillaumont & A. Guillaumont, p. 150).

³ Νείλος ὁ Σιναΐτης, *Περὶ τὰς ἀντιζυγῶς τῶν ἀρετῶν κακίας* (PG 79, 1141B-C).

който регулира тази страст и може да води до здравословен начин на живот, ако се избягват крайностите. Имам предвид, че постът не означава само консумиране на определени хранителни продукти, а и консумиране на по-малки количества. Още повече, молитвите преди и след ядене показват, че всичко което имаме, е дадено от Бога, благодарим за насъщния хляб, защото храната трябва да се възприема като нещо скъпоценно, а не като даденост.

Помисълът на блудството

Евагрий Понтийски нарича блудството рожба на чревоугодие-то. Той забелязва пряката връзка между чревоугодие-то и блудството. Тези две помисли се свързват със склонността на човека да търси непрекъснато удовлетворение. Блудството тласка желанието за различни тела и напада насилствено онези, които практикуват самообладанието и въздържанието, за да престанат да контролират себе си, сякаш не постигат нищо чрез тази практика¹. Този помисъл има пряка връзка с различни фантазии на човека и със сетивото на зрението, затова Евагрий го нарича примамка на очите и нескромно зрение². Освен това демонът (бесът) на блудството подбужда човека с образи на мъже и жени, които извършват срамни действия³. Евагрий Понтийски описва едно състояние на умствена фантазна сладност, която влияе на човека и го води към греха на блудството. Ако този помисъл тогава се е смятал за толкова вреден, в съвременния свят, където порнографията не е само умствена, може да се намира навсякъде в информативния свят. Можем само да предположим вредните последици на тази ситуация. Психологът Гари Уилсон описва този проблем с научни термини. Изкуственото стимулиране на сексуалния инстинкт отслабва връзката между мъжа и жената; порнографските образи водят мъжа към обезценяване на жената; освен това този навик пречи на развитието на социални умения, причинява проблеми в съсредоточеността и е свързан с депресия и тревожност при мла-

¹ Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 510-512.

² Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, *Περὶ τὰς ἀντιζυγῶς τῶν ἀρετῶν κακίας* (PG 79, 1141C).

³ Évagre le Pontique, *Sur Les Pensées* (SC 438, 206).

дите хора¹. По този начин нуждата от пряко удовлетворение води до загуба на опит за създаване на реални връзки и води до деградация на човешките взаимоотношения.

Добродетелта, която се противопоставя на блудството, е целомъдрието. Тя е сътрудник на въздържанието, обрязва мислите и ни скланя към молитва². Евагрий препоръчва още интензивна молитва, скромен хранителен режим, бдения и духовно съзерцание, за да се победи този помисъл. Тук може да се добави и създаването на искрени връзки с други хора; връзки, които ще бъдат основавани на взаимно доверие. Всъщност само такива човешки взаимоотношения между хората, т.е. взаимоотношения основаващи се върху истината, искреността и взаимността, могат да мотивират човека да избегне различните видове пристрастеност. Възгледите на Евагрий Понтийски относно сексуалната безнравственост съответстват на възгледите на стоиците – половото сношение се оправдава единствено в рамките на брака.

Помисълът на сребролюбието

Третият помисъл е сребролюбието. Естествено този помисъл е пряко свързан с алчността и манталитета за натрупване на повече вещи и блага. Евагрий нарича този помисъл ненаситна лудост, многостранна порочност, корен на всички злини (1 Тим. 6:10)³. Още повече, сребролюбието не се определя само като привързаност към вещи и богатства, а представлява загрижеността на човека към материалния свят. Различните вещи и богатства не са нищо друго освен тежести, които предизвикват безпокойство и притеснения и ако човек ги загуби, започва да се разочарова и изпада в депресия. Разбира се, монахът трябва да се отрече от всяка собственост, за да намери спокойствие, и това е правилното за този, който живее в манастира или иска да се посвети в аскетичния живот.

Препоръката на Евагрий Понтийски обаче важи и за всеки човек,

¹ Gary Wilson, *Your Brain on Porn: Internet Pornography and the Emerging Science of Addiction*, (Margate Kent UK: Commowearth Publishing, 2014).

² Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, *Περὶ τὰς ἀντιζυγὰς τῶν ἀρετῶν κακίας* (PG 79, 1141C).

³ Ibid., 1141D.

който разбира, че възхищението към материалния успех и придобиването на повече вещи не е пътят нито към истината, нито към блаженство в живота. Морето никога не може да се препълни, въпреки че множество реки текат към него; същото важи и за желанието на алчния човек. То не може да се изпълни от богатства. Алчният удвоява богатството си и иска да го удвои отново; този процес никога не спира, докато смъртта не дойде и не спре безкрайното му усърдие. Освен това, винаги този, който е алчен, ще има повече грижи, докато този, който не се грижи толкова за материалния успех, може да има повече време за молитва и четене, т.е. да се грижи за душата си и да събира съкровища на небето (Мат. 6:20)¹. Сребролюбието се отъждествява с идолопоклонство, защото човекът се покланя пред нещо материално и пренебрегва Бога. Обаче демонът на сребролюбието не е само алчност и привързаност към материалните блага. Той може да измами човека по различни начини и даже се крие зад благотворителни занимания.

Например, когато монахът е разочарован от строгостта на самоотричането, демонът на сребролюбието се преструва, че обича бедните и го призовава да се подготви добре, за да се срещне с непознати хора или да изпрати провизии на онези, които имат нужда. Той кара монаха да посещава затворите в града, за да откупи онези, които се продават като роби, или да се прикрепят към богати жени и да бъде като поклонник на тези, които са богати². Очевидно нищо не се е променило, защото и до днес много пъти т.н. благотворителни занимания не са нищо друго освен поводи, за да се скрие печалбата.

Сребролюбието може да се изкорени само когато човекът се освободи от нуждата за натрупването на материалните блага; именно тогава може да придобие истинско изобилие и да живее без завист, грижи и тревоги. В общи линии Евагрий предлага скромен начин на живот – нещо, което е характеристика на древногръцката философия и особено на елинистическите философии на стоицизма и епикурейството. Всъщност аскезата, която съществува при стоиците, бива усвоена на изразно равнище в християнството. Това, което е различно

¹ Ibid., 1153AB.

² Évaigre le Pontique, *Sur Les Pensées* (SC 438, 226-228).

обаче, е целта – докато при стоиците целта е придобиването на безстрастие, за да живеят в блаженство, за християните безстрастието и скромният начин на живот са нужни, за да се пречистят от всичко, което ги разсейва, за да могат да имат връзка с Бога. Затова християнството няма за цел просто моралното поведение или спазването на някакви правила. По-скоро то може да се определи като начин на живот, начин на съществуване и действие. Тази традиция се наблюдава повече в Православието, където *Добротолюбие*то и историите за начина на живот на аскетите продължават да са любимо четиво на повечето православни християни.

Това проучване за значимостта на начина на живот, който се противопоставя на натрупване на материалните блага и на алчността, продължава и през ХХ в., особено в творбите на екзистенциални философи и психолози. Известни са книгите на Габриел Марсел „Битие и Притежание“ и на Ерих Фром „Да Имаш или да Бъдеш“. Особено Ерих Фром посвещава цяла глава на Стария и Новия Завет, където пише, че „една от основните теми в Стария Завет е – остави всичко, което имаш; освободи се от всички вериги – бъди“¹. По същия начин аскетите и монасите имат за цел да бъдат и да живеят по един определен начин, не да притежават блага. Така монахът се съсредоточава върху връзката с Бога, той не е самотен, няма нужда от социални връзки, които много пъти се разрушават поради грешни действия или други недоразумения. Монахът живее в разговор и общуване с Бога – с Този, Който е вечно съществуващият (Изход 3:14).

Помислите на печалта и унието

Всички демони (бесове) научават душата да обича сластолюбие; само демонът на печалта не постъпва по този начин². Може да изглежда странно, че печалта се смята за зъл помисъл, но трябва да се има предвид, че в този контекст печалта за монасите е свързана със спомените от предишния им светски живот и може да води мо-

¹ Е. Фром, „Притежанието и битието в Стария и Новия завет и в проповедите на Майстер Екхарт“, *Да Имаш или да Бъдеш*, прев. Лилия Енева (София: Кибера 2011).

² Évangile le Pontique, *Sur Les Pensées* (SC 438, 192).

наха до отказ от монашеския живот¹. Според Евагрий печалта може да е последица от някакво незадоволено желание; да следва гнева или да се ражда поради желанието за отмъщение². Обаче в други случаи печалта може да е полезна – т.е., когато не води до отчаяние – защото в умерена степен насърчава монаха да не търси нищо светско и да отбягва от всички удоволствия³. Последователно се разграничават два вида печал: една, която е по Бога (κατὰ Θεόν), и другата, която е демонична/бесовска. Тъгата по Бога напомня на човека за смъртта и за деня на Страшния съд. Тя причинява сълзите на покаяние и води до смириенето. От друга страна, демоничната печал напада внезапно и води човека до отчаяние; поражда се след гнева или поради неосъществени желания⁴.

Всъщност тъгата се нарича и съученик на униинето (ἀκηδίας σύμφοιτος), защото тези две помисли са подобни. Евагрий определя униинето като отпуснатост на душата, чувство за изтощение, което обаче не е естествено и не може да се съпротиви на изкушенията⁵. Това е чувство на празнота и отегчение, има връзка с неспособността за съсредоточаване върху определена задача и нуждата от непрекъснато търсене на различни вълнения. Евагрий пише в свое писмо, че този помисъл е съчетание от омраза и желание. Защото страдащият от унииние човек мрази това, което има на разположение, и желае това, което няма⁶. Още повече – униинето се нарича „пладнешки демон“ и Евагрий го определя като най-тежък от всички други демони⁷. Униинето представлява чувството за безизходица и безсмисленост на живота. Човек се отвращава от ежедневието си, от това, с което се занимава, мислейки, че трябва да намери нещо друго, за да се чувства

¹ Затова Евагрий Понтийски нарича тъгата спомен за роднините (συγγενείας μνήμη) вж. Νείλος ὁ Σιναΐτης, *Περὶ τὰς ἀντιζυγῶν εἰς τῶν ἀρετῶν κακίας* (PG 79, 1141D).

² Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 514; Νείλος ὁ Σιναΐτης, *Τὰ Ὀκτώ Πνεύματα τῆς Πονηρίας* (PG 79, 1156CD).

³ Évagre le Pontique, *Sur Les Pensées* (SC 438, 192).

⁴ Νείλος ὁ Σιναΐτης, *Πρὸς Εὐλόγιον Μοναχόν*, Κεφ. Ζ' (PG 79, 1101-1103).

⁵ Νείλος ὁ Σιναΐτης, *Τὰ Ὀκτώ Πνεύματα τῆς Πονηρίας*, Κεφ. ΙΓ' (PG 79, 1157D).

⁶ Gabriel Bunge, *Evagrius Pontikos: Briefe aus der Wüste*, Brief 27:6 (Trier: Paulinus Verlag 1986), 240.

⁷ Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 520.

по-добре. Според Евагрий други демони засягат само един дял на душата, но демонът на униинето обгръща цялата душа и задушавя ума¹. Следователно човекът, който страда от унииние, не може да мисли разумно, защото се намира в състояние на вътрешно безпокойство.

Униинето е характерно и за съвременната епоха, където човекът разполага със средствата на технологията, които улесняват ежедневиия живот. Въпреки това, технологията много пъти води до многостранна разсеяност и последицата на това е, че човекът не може да се съсредоточи в определена задача. От една страна, фактът, че имаме много избори в съвременния свят означава повече свобода, а от друга страна, ни затруднява, защото не знаем какво точно да изберем. Днес съществува цяла индустрия, която спечели от това чувство на неспокойство и страх човек да не остане сам със себе си. Съществуват сериали и видео игри, които разсейват човека и много пъти го водят до пристрастяване. Това се случва, защото неспокойството не може да се лекува чрез тези средства, униинето се връща още по-силно от преди и се изискват по-големи дози разсеяност. Това неспокойство може също да се маскира в непрестанна активност. Тогава човек мисли, че работи за нещо благо, това обаче не е нищо повече от опасна самозаблуда. Затова Евагрий казва, че монахът, поразен от униинето, твърди, че ще посети болните, но го прави само за своя цел, друг път е готов да помогне, но и това го върши, само за да разсейва себе си². В нашата епоха това поведение може да се определи като работохолизъм. Има такива случаи, в които човек работи, защото иска да избяга от своята вътрешна празнота. В едно от писмата си Евагрий обяснява как може да разпознаем униинето, като казва, че този помисъл се разпознава от намеренията. С други думи, това, което има значение, е да се върши добро заради доброто, а не за да се задоволи човешкото неспокойство, защото това се отъждествява със себелюбието – извора на всички пороци³.

Естествено съществуват и начини, които могат да помогнат да се избегнат от тъгата и униинето. Евагрий пише, че монахът трябва

¹ Ibid., 582.

² Νείλος ὁ Σιναιΐτης, *Τὰ Ὀκτὼ Πνεύματα τῆς Πονηρίας*, Κεφ. ΙΓ' (PG 79, 1157D).

³ G. Bunge, *Evagrius Pontikos: Briefe aus der Wüste*, Brief 17:2, 18:4-5.

винаги да бъде готов, сякаш утре ще умре, но същевременно трябва да се грижи за тялото си, сякаш ще живее много години. Първият подход отсича помисъла на унинието и прави монаха по-ревностен, а вторият запазва тялото и поддържа въздържанието¹. Тук става очевидно, че за християнството тялото има същата стойност като душата. Християнинът не е враг на тялото, а се грижи за него, защото тялото на християнина е храм на Духа Светаго (1 Кор. 6:19). Евагрий Понтийски предлага да мислим за деня на нашата смърт, защото по този начин ще можем да се противопоставим на унинието. Естествено тази практика идва от Платон, който определя философията като изучаване на смъртта, т.е., според него трябва да обърнем внимание на нашата смърт, ако искаме да живеем достойно².

Добродетелта, която се противопоставя на унинието, е търпението³. Въпреки че унинието може да се появява като непреодолимо изкушение, човек трябва да се изправи срещу него въоръжен с постоянност и упоритост. Евагрий пише, че когато този помисъл напада монаха, той трябва да остане в килията си и да не оправдава себе си, намирайки разни начини, за да се разсейва, т.е. трябва да остане сам със себе си и да посрещне смело всички помисли, които го нападат⁴. Такова поведение изглежда обратното на онова, което всеки щеше да направи, т.е. това, което имаме нужда, когато това безпокойство ни завладява, не е да търсим нови начини да се разсейваме, нито да отвлечем вниманието си от това, което правим, а да сме упорити срещу изкушението и да вършим задачата, която сме предприели. Евагрий предлага една стратегия, която е много важна, за да се изправим срещу унинието. Според него, каквото вършим в живота си – от най-важното до най-дребното – трябва да го вършим с внимание и усърдие. Веки ден трябва да си поставяме цели и задачи и да работим върху тях, докато ги извършим. Също нужна е и непрекъснатата молитва, за да можем да избегнем от унинието. Работата е важно средство срещу унинието, защото се изисква доста самодис-

¹ Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 566-568.

² Πλάτων, *Φαίδων*, 67e (Κάκτος: Αθήνα, 1992), 94.

³ Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, *Περὶ τὰς ἀντιζηγούσας τῶν ἀρετῶν κακίας* (PG 79, 1144CD).

⁴ Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 564.

циплина, за да се върши усърдно всяко дело в нашия живот. Евагрий Понтийски е против безпокойството и безделието, само чрез пронизателността можем да избегнем от тези две крайности и да действваме умерено, т.е. само когато разглеждаме всички дела безстрастно без неразумните помисли, предизвикващи нашия ум¹. За да разглеждаме безстрастно всички неща и същества в нашия свят, трябва да търсим истинската им природа, без да вмъкваме нашите мисли в тях. Например златото съществува, за да украсяваме храмовете, не за да го придобиваме за себе си и да изпадаме в греха на сребролюбие². Гледайки в същността на нещата и мислейки как можем да възхваляем Бога чрез тях, а не себе си; точно това е начинът по-който можем да преодолеем страстите си.

Помисълът на гнева

Според Евагрий Понтийски демоните, които ръководят страстите на душата, продължават да ни измъчват, докато умрем³. Това означава, че страстите на тялото, като чревоугодие и блудство, можем да преодолеем по-лесно в сравнение със страстите на душата. Една от тези страсти на душата е гневът, за който Евагрий казва, че е доминираща характеристика на демоните⁴. Той лишава всеки от човешки качества, защото, когато овладява човека, изопачава природата му. Този, който е завладян от гнева, постепенно губи човешкото си и върви към лудост и изолиране от човеците⁵. Гневът му припомня други хора, които са го оскърбили и тези спомени го гневят. Само ако изгоним тези помисли от нашия ум, ще можем да се освободим от гнева. Според Евагрий е невъзможно човек да се развълнува от гнева, ако не копнее за пари или за слава⁶. Колкото по-малко изисквания имаме от нашия живот, толкова повече намаляват възможностите за гняв.

¹ Ibid., 684-686.

² Évagre le Pontique, *Sur Les Pensées* (SC 438, 176-178).

³ Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 582.

⁴ R. E. Sinkewicz, *Evagrius of Pontus: The Greek Ascetic Corpus*, ed. Gillian Clark & Andrew Louth (New York: Oxford University Press, 2003), p. 71.

⁵ Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, *Τὰ Ὁκτὼ Πνεύματᾶτα τῆς Πονηρίας*, Κεφ. Θ' (PG 79, 1153CD).

⁶ Évagre le Pontique, *Sur Les Pensées* (SC 438, 150 1:5-10).

Освен това, привързаността към социалния статус и човешките почести може да доведе до съперничество, завист между хората, както и до непоносимост да се търпят обиди и до склонност към злопаметност¹. Според Евагрий това, което е най-желано, е спокойствието на ума; само по този начин човек може да се моли непрестанно. Иначе молитвата на гневния човек е гнусна пред Бога и псалмопеенето не е нищо освен дразнещ шум². Гневът обаче също може да служи за нещо добро, защото може да се насочва против демоните и греховете, а не срещу другите хора³. Когато гневът се използва според природата (κατὰ φύσιν), става оръдие за победа над демоните. Когато обаче се използва срещу природата (παρά φύσιν), тогава ни лишава от нашата човешка природа.

Към другите хора трябва винаги да проявяваме кротост, защото този, който е кротък, дори и да страда поради кротостта си, не се отказва от любовта, защото само тя всичко извинява, на всичко се надява и всичко претърпява⁴. Най-доброто обаче е да избягваме гнева, защото чрез него се раждат ненавистта, завистта и негодуванието, т.е. неща, които са противоположни на любовта и ни отдалечават от Бога.

Помислите на тщеславието и гордостта

Тщеславието и гордостта са най-коварните грехове. Някой може да е преодолял страстите на тялото, дори и гнева, обаче тщеславието и гордостта проникват в душата недоловимо. Помисълът на тщеславието се явява, когато човек иска непрекъснато да обявява постиженията си и се интересува прекомерно за мненията, които имат другите за него⁵. Евагрий определя тщеславието като неразумна страст, която се обърква с всяка добродетел⁶. Впоследствие е възможно всяка добродетел да бъде изопачена, когато сме под влиянието на тази

¹ Robert E. Sinkewicz, *Evagrius of Pontus: The Greek Ascetic Corpus*, p. 24.

² Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, *Τὰ Ὀκτώ Πνεύματα τῆς Πονηρίας*, Κεφ. Θ' (PG 79, 1156AB).

³ Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 556.

⁴ Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, *Πρὸς Εὐλόγιον Μοναχόν*, Κεφ. Ι' (PG 79, 1105D).

⁵ Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 528.

⁶ Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, *Τὰ Ὀκτώ Πνεύματα τῆς Πονηρίας*, Κεφ. ΙΕ' (PG 79, 1160D).

страст, т.е. когато мислим, че притежаваме добродетелите, това вече е признак на тщеславие. Този помисъл отваря портите на всички демони (бесове) като някакъв зъл предател, който обитава в града¹. Когато всички демони (бесове) са победени, помисълът на тщеславието бива подбуден от тях и като се заселва в душата, демоните намират начин да се върнат още по-силни и последното състояние на човека става по-лошо от първото (Мат. 12:45; 2 Петр. 2:20)². Точно от помисъла на тщеславието се появява помисълът на гордостта, която отхвърля печата на съвършенството, пълнотата на мъдростта и венеца на красотата (Иез. 28:12) от небето на земята. Тщеславието е като растение, което се оплита около дървото и когато достигне горната му част, изсъхват корените му. То поврежда добродетелите и не спира, докато не ги унищожи напълно³. Когато тщеславието е налично, въздържанието е безполезно, защото тогава въздържанието не е нищо повече освен дим от печка, който се разпръсква във въздуха⁴. Този, който е благоразумен, трябва да действа предпазливо, за да скрие плодовете на добродетелите си, както други хора скриват богатствата си⁵.

Лекомисленият човек показва публично богатството си и по този начин подбужда другите да заговорничат срещу него. От другата страна този, който е благоразумен, трябва да скрие богатствата си, защото пътят е пълен с крадци, докато стигне в „града на мира“⁶. Очевидно Евагрий чрез всички тези метафори иска да внуши идеята, че човекът трябва да бъде скромнен и да не е самохвалко за добродетелите или за подвизите си. Това обаче е постоянен процес, който трябва да продължи до края на този живот – докато стигне до града на мира, т.е. в есхатологичното място, новата земя и новото небе (Откр. 21:1). Освен самохвалството трябва да внимаваме и когато други ни почитат или хвалят – това е също опасно. Евагрий съветва

¹ Évagre le Pontique, *Sur Les Pensées* (SC 438, 198-200:1-5).

² Ibid., 200:5-10.

³ Νεῖλος ὁ Σιναιτῆς, *Τὰ Ὀκτὼ Πνεύματα τῆς Πονηρίας*, Κεφ. ΙΕ' (PG 79, 1160D).

⁴ Ibid.

⁵ Ibid., 1161AB.

⁶ Ibid.

да не продадем нашите старания за човешката слава, нито бъдещата слава за добрата репутация в света, защото човешката слава ще бъде хвърлена в праха и човешката репутация ще погасне на земята, докато славата на добродетелта пребъдва във вечността¹. Тщеславието превръща човека в роб на похвалите и го води до желанието за привилегии и звания; предлага му празни надежди и после го превръща в жертва на демона на печалта или на гордостта.

Този помисъл може да бъде победен само чрез молитвата и смирение. Смирението означава, че човекът трябва да не обръща внимание на човешката слава и похвалите, да крие подвизите си, да не се хвали за тях и непрекъснато е нужно да се намира в бдение, за да избегне изкушението на тщеславието. Евагрий пише, че гордостта води човека до най-лошото падение. Последиците от това падение са следните: човекът не признава, че Бог му помага. Освен това смята, че сам е постигнал всичко в живота и най-накрая презира всички други хора и ги смята за безумни, защото не могат да признаят превъзходството му.

Освен това този демон (бяс) води човека до гнева, печалта и окончателното зло, т.е. лудостта и виденията на демони във въздуха². Гордостта е тази, която е хвърлила архангела от небето и го е накарала да падне на земята като светкавица³. Несъмнено гордостта е най-опасният помисъл от всички, който се появява, когато човек вече се е освободил от всички други помисли и страсти.

Интересно е, че Евагрий обръща повече внимание на тщеславието и гордостта отколкото на телесните страсти. Той вярва, че телесните страсти могат да бъдат преодолени по-лесно и освен това, не ги смята за толкова пагубни в сравнение със страстите на душата, т.е. тщеславието и гордостта. Последните имат най-вредни последици и не са толкова лесно доловими като страстите на тялото. Бог изоставя душата на горделивия човек и после тя се превръща в играчка на демоните; те я измъчват ден и нощ, и я водят към безумието⁴. Ако

¹ Ibid., 1161BC.

² Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 532-534.

³ Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, *Τὰ Ὁκτὼ Πνεύματα τῆς Πονηρίας*, Κεφ. ΙΖ' (PG 79, 1164AB).

⁴ Ibid., 1161D.

човекът иска да се изправи срещу този помисъл, трябва да мисли непрекъснато, че е прах и пепел (срв. Бит. 18:27); трябва да спре да възхвалява себе си и е нужно да признава винаги, че всичко, което е получил, е от Бога (срв. 1 Кор 4:7), защото само чрез смирението може да избегне опасността на гордостта¹.

Разбира се, трябва да се има предвид, че тези помисли не могат да бъдат лесно победени; те не са просто грехове, които трябва да избегнем, а съставят един начин на живот, който е противоположен на природата на човека и се отъждествява с падналия човек, склонен към страстите. Нито деянието е просто един етап към обожението; то по-скоро е процес, а не списък от поставени цели и постигнати резултати. Евагрий смята, че монахът е този, който е разделен от всички, а в същото време е съединен с всички². Този парадокс важи само, ако го тълкуваме по следния начин: християнинът е разделен от всички спрямо страстите и греховете, иначе всичко изпитва, а се държи в доброто и се въздържа от всяко зло (1 Сол. 5:21). Същевременно, като носител на любовта и строител на мостове между хората, християнинът според Евагрий е обединен с всички във всичко, което е добро и благо според Христос. Естествено понтиецът пише за монасите, но монасите не са нищо друго освен изключителни представители на християните и учението на Евагрий като борба срещу страстите и стремеж към добродетелите важи също за всички християни, независимо дали са миряни или монаси.

Заключение – богословието като начин на живот

За Евагрий богословието е начин на живот и системата му за духовен възход описва какво трябва да прави всеки християнин, за да се усъвършенства и приближи до Бога. Той пише под влияние на гръцката философия, но при него всичко се свързва с Христос и със Свещ. Писание. Не е случайно, че той е съставил доста коментари към псалмите и други книги от Стария Завет (Притчи Соломонови, Йов, Еклизиаст). Освен това създава нов оригинален литературен

¹ Ibid., 1163AB.

² Νεῖλος ὁ Σιναΐτης, *Λόγος περὶ Προσευχῆς*, Кеф. РКД' (PG 79, 1193C).

жанр, т.н. глави (κεφάλαια), т.е. кратки изречения, които трябва да се четат нееднократно, бавно и внимателно с цел да бъдат научени наизуст и да се прилагат в живота на монаха. След Евагрий други църковни писатели като св. Диадок Фотикийски, св. Йоан Лествичник, св. Максим Изповедник, св. Григорий Палама и др. продължават същата традицията в този жанр¹. Освен това Евагриевите понятия и цялата му духовна система са повлияли дълбоко православното предание. Несъмнено без творчеството на Евагрий е невъзможно да се разбере византийското богословие. Тези понятия се превръщат в ключови думи, които описват духовния живот и се срещнат навсякъде във византийската аскетична литература. Например понятията деяние (πράξις) и съзерцание (θεωρία), които са двете страни на духовния живот; други теми като духовната борба срещу демоните, изкушенията и страстите, осемте помисли, които трябва да бъдат преодолени, за да бъде постигано безстрастието, възможността за проникателност, т.е. разбирането за произхода на помислите, учението за светлината, която се проявява в пречистения от помислите ум и богословието като върха на молитвата, и като плод на очистиране на ума. Всички тези идеи, понятия и учения се систематизират от Евагрий и после продължават да се развиват и да се анализират от други значителни православни богослови от епохата на Византийското средновековие.

Обаче най-интересната идея, която блика от изучаването на Евагриевата творби, е методът на мислене и начинът на живот, който произлиза от творчеството му. Творбите му са пътеводител на духовния живот и ученията му, когато биват прилагани, могат да променят характера на този, които се съсредоточава върху тях. Всъщност за Евагрий животът е едно изпитание, подготовка за това, което ще дойде в есхатологичното време. За него сътворението е едно писмо от Бога и буквите са всички сътворените неща. По този начин се познава Божията любов и човекът може да приближи Бога². Целта на

¹ J. Kalvesmaki, „Evagrius in the Byzantine Genre of Chapters“, *Evagrius and His Legacy*, ed. Joel Kalvesmaki & Robin Darling Young (IN Notre Dame: University of Notre Dame, 2015), 258-287.

² G. Bunge, *Evagrius Pontikos: Briefe aus der Wüste*, Brief 64:5, 304.

човека в този живот е да познае Божията любов и да се съедини с Него, като реката, което се слива със морето¹.

В общи линии това е крайната цел на богословието, човекът се съединява с Бога и затова богословието е една приложна наука, основаваща на ежедневна практика, постъпка, която помага човека да намери Бога. Не е случайно, че във Византия богословието не е предмет в университета, а по-скоро дейност, която има връзка с постоянната бдителност и внимание да се живее според Христос. Бдителният човек живее непрекъснато в присъствието на Бога и мисли винаги за Него. Ние се срещаме с идеята на бдителността в цялата монашеска литература, а понятията като стража на сърцето (φυλακή καρδίας) и трезвение (νήψις) стават централни за християнската духовност.

С появяването на схоластиката в Западна Европа богословието започва да се превръща в абстрактна-теоретична наука. В това играе голяма роля и университетът като институт, който се състои от специалисти. Преподавателите в университета имат за цел да обучават други специалисти. По-този начин в Западна Европа богословието започва да губи смисъла на конкретен начин на живот, а се превръща в съвкупност от знания и формулировки за Бога. Докато схоластиката започва да завладява Запада, във Византия традицията да се смята богословието за начин на живот продължава. Примери за това са исихазмът и творбите на св. Николай Кавасила, особено *Животът в Христос* (Н ἐν Χριστῷ Ζωή). Разбира се и ня Запад има моменти, когато богословието се преоткрива като начин на живот – произведения като *Подражанието на Христос* от Тома Кемпийски и *Духовни упражнения* на Игнацио Лойола показват, че тази традиция не е съвсем загубена. Те обаче са спорадични явления, докато във византийската православна традиция целият живот на християнина е вкоренен в този практически начин на мислене за богословието. То не е абстрактно знание, а начин на живот. Въпреки това, след падането на Константинопол схоластиката оказва сериозно влияние в богословието на Изток в такава степен, че Георги Флоровски ще определи този период на външно влияние като „вавилонски плен на

¹ Ibid., Brief 64:27, 312.

православното богословие“. Христос Янарас също отбелязва, че стигаме до Бога не чрез определен начин на мислене, а чрез определен начин на живот¹. Точно това разбираме, когато четем произведенията на Евагрий Понтийски. Всъщност творбите му са покана към всеки човек, който иска да преобрази себе си и да се приближи към Бога. Следователно богословието е преобразуване на начина на живот и постоянно търсене на Бога. Разбира се, този процес не е лесен. По думите на Евагрий: „Човекът, който е установил добродетелите в себе си и е изцяло пропит с тях, вече не си спомня за закона или заповедите, или за пъкъла, а по-скоро казва и прави това, което отличното състояние, в което се намира, му посочва“².

¹ вж. П. Гърбов, *Богословието и богословската наука* (http://budiveren.com/index.php?option=com_content&view=article&id=242:4-64382&catid=36:2010-02-12-18-18-16&Itemid=73#b6).

² Évagre le Pontique, *Traité Pratique ou Le Moine*, t. II, 657.